

Gyges'in Yüzüğü ve Bentham'ın Panaptikonu Bağlamında Görünürlüğün Kötülük ile İlişisine Dair Bir Soruşturma

An Investigation on the Relationship between Visibility and the Evil in the Context of Gyges' Ring and Bentham's Panopticon

SEBİLE BAŞOK DIŞ

Necmettin Erbakan University

Received: 28.06.2020 | Accepted: 03.01.2021

Abstract: Plato exhibits his lack of confidence towards people by saying that most people lie in appetite which is the lowest part of the soul. Jeremy Bentham who is one of the remarkable philosophers in modern philosophy has a different opinion from Plato on many issues. For example, he denies absolute values. Despite these differences between the two philosophers, how to seek "social happiness" is an important problem for Bentham as for Plato. Both philosophers argue that evil must be prevented for social happiness. While Plato commentates how invisibility leads to evil in the legend of Gyges' ring, Bentham argues that visibility continuously will remove evil in the work Panopticon. In this study, we will study how Plato and Bentham evaluate people, how they explain evil and how they establish a relationship between evil and visibility.

Keywords: Plato, Jeremy Bentham, Gyges' ring, panoptikon, evil, visibility.

Giriş

İnsanın kötülük yapıyor olması, felsefe dâhil olmak üzere hukuk, psikoloji, eğitim ve sosyoloji gibi insanı anlamaya çalışan çeşitli disiplinler tarafından bir problem olarak ele alınmaktadır. İnsan mutluluğu yolundaki en büyük engel kötülüktür ve kötülük büyük ölçüde insan eseridir. Bu nedenle kötülük meselesi insanın nasıl bir varlık olduğu sorusundan ayrı bir mevzu değildir. Sokrates'in kötülüğü bilgisizlikle açıklaması sonrasında bu konuya ilişkin en dikkat çekici görüşlerden bazıları Platon tarafından ileri sürülmüştür. Platon, kötülüğü insanın arzulayan kısmı olan iştahanın ölçsüz ve kural tanımayan isteklerinde bulurken, insanların büyük çoğunluğunun iştahanın egemenliğinde bulunduğunu söyleyerek adeta insanların genelinin potansiyel olarak kötü olduğuna işaret etmiştir. Buna rağmen toplumun nasıl olup da mutlu olacağı sorusuna yanıt arayan Platon, çözümü iştahanın değil, aklın yönettiği bilge kimselerde bulur. Bu kişilerin toplumda erdemi ve mutluluğu sağlamak için başvuracağı en önemli araçlardan biri de aklın kaynaklık ettiği yasalardır. Ona göre yasalar, insanlara haz veya acı vaat ederek onların erdem yolundan ayrılmamalarını sağlayacaktır. Peki, insanlar Gyges'in yüzüğü gibi bir yüzükle görünürlükten kurtulup görünmezlik kazanırsa yasaya, dolayısıyla erdeme bağlı kalırlar mı? Platon'a göre kalmazlar. Platon, görünmezlik ile yasadan kaçma imkânı kazanan kişilerin doğruluktan saparak eğrilik yolunu tutacakları kanaatindedir.

Platon'dan çok farklı bir toplumda ve zamanda yaşayan Bentham da Platon gibi bireylerin ve toplumların nasıl mutlu olabilecekleri konusunda yakından ilgilenir. Faydacılığın kurucusu olan Bentham, mutluluğu haz ile eşdeğer görürken, hazzı iyi ile özdeşleştirir ve mutsuzluğu acı ile, acıyı da kötülük ile bir tutar. Bentham için problem, yaptığı bu indirgemecilikten ziyade bireyin mutluluğu ile en çok sayıda insanın azami mutluluğunun birbiriyle sorunsuz bir şekilde uyduğuna söylemesidir. Bentham'a göre kötülük, bunların birbiriyle uyduğuna görememektir kaynaklanır ve temelde bu, bir aydınlanmama, eğitilmeme sorunudur. Bu çerçevede mesele, aydınlanmamış ve eğitilmemiş insanların kötülük yapmaktan nasıl caydırılacağı sorusuna kayar. Ona göre panaptikon modeline uygun olarak inşa edilecek yapılar, insanların davranışlarının cezalandırılmasına ya da mükâfatlandırılmasına yol açacaktır. Sürekli gözetim altında olma hissi

yaşayan insanlar kötülük yapma imkânı bulamayacakları için bir süre sonra istenilen davranışları sergileyecektir, bir başka deyişle erdem üretilmiş olacaktır.

Kuşkusuz kötülük ve suç kavramları tek bir faktörle açıklanamayacak kadar girift olgulardır. Ancak görünür olmanın, kişinin kötülük yapmasını etkileyen en önemli unsurlardan biri olduğu yadsınmaz. Platon ve Bentham kötülük ile görünürlük arasındaki bu ilişkiyi kendi insan ve ahlak anlayışlarını merkeze alarak açıklamıştır.

Platon'da Görünürlük-Kötülük İlişkisi

Platon, *Devlet* adlı eserinde Glaukon'un ağzından şöyle bir efsane aktarır:

Gyges, Lydia kralının hizmetinde bir çobanmış, günün birinde bir sığınak ve bir deprem yüzünden yer çatlamış, hayvanların otlağı yerde derin bir yarık açılmış. Bunu görünce, şaşakalan çoban, yarığın içine inmiş ve orada görülmeyen birçok güzel şeyler arasında, içi oyuk, üstü delik deşik, tunçtan bir at görmüş. Eğilip içine bakmış atın, insan boyundan büyük bir ölü görmüş; ölü'nün parmağındaki altın yüzükten başka bir şeyi yokmuş. Bu yüzüğü alıp yukarı çıkmış. Çobanlar, her ayın sonunda olduğu gibi, krala hesap vermek için toplandıklarında, Gyges toplantıya parmağında yüzükle gelmiş. Oturlurlarken yüzüğün taşını farkına varmadan avucunun içine çevirmiş. Bunu yapar yapmaz da yanında oturanlar kendisini görmez olmuşlar, nereye gitti diye sordu-rturmaya başlamışlar. Şaşakalmış herkes. Yüzükle oynarken taşı çevirince gene göze görünür olmuş. Böylece işi çakan Gyges, yüzüğün tılsımını denemiş, bakmış ki, yüzüğün taşını içeri çevirince görünmez oluyor, düzeltince görünüyor. Bunun üzerine saraya girenlerin arasına katılmanın yolunu bulmuş. Sarayda kralın karısını baştan çıkarmış, onun yardımıyla kralı öldürüp yerine geçmiştir. (Platon, 2005: 359d-360b)

Glaukon, bu efsaneden yola çıkarak doğru ve eğri iki insana böyle bir yüzükle dilediklerini yapma imkânı verildiğinde neler yapacakları konusunda spekülasyonda bulunur. Ona göre yüzüğün sağladığı görünmezlik sayesinde dilediğini yapma imkânına kavuşan kişi doğruluktan ayrılacaktır. Çünkü kendinde olandan fazlasını istemek, bunu bir şey sayıp peşine düşmek insan doğasında bulunur. İnsanı günlük hayatında bunu yapmaktan alıkoyan şeyse kanundur. Kişiyi görünmez kılabilen yüzük ile kanunla-

rın yaptırım gücünden kurtulan doğru insan, tıpkı eğri insan gibi istediği şeyleri korkmadan alacak, evlere girip hoşlandığı kişilerle düşüp kalkacak, canının istediği kişileri öldürecek, kimi isterse hapisten çıkaracak, kısaca Platon'un ifadesiyle bir tanrı gibi istediğini yapacaktır. Glaukon'un iddiası, görünmezliğe kavuşan doğru insanın davranışlarının eğri insanla aynı türden olacaktır. Görünmezlik imkânına kavuşan hiç kimse doğruluğa bağlı kalacak, başkalarının malına el sürmeyecek kadar dirayetli olamaz. Bu durum, insanın kendi isteğiyle değil de zorla doğru olduğunu göstermektedir (Platon, 2005: 360b-c).

Glaukon'un ileri sürdüğü bu iddialar, doğru görünen bir insanın bile elde edeceği görünmezlik ile yasaların denetiminden kaçma imkânı bulunduğu kötülük yapıp eğrilik yoluna sapacağı anlamına gelmektedir. Bu iddiayı Platon'un insana ilişkin görüşleri etrafında yorumlamak onun insan doğası ile kötülük arasında kurduğu ilişkiyi anlamayı kolaylaştıracaktır.

Platon, *Phaidros*'ta, *Devlet*'te ve *Timaios*'ta insan ruhunu ve bu ruhun karmaşıklığını açıklamak için üç parçalı antropolojisini ortaya koyar. Bedeniyle ve *noûs* hariç ruhunun diğer iki kısmıyla ölümlü olan insan, adeta ilksel bir muğlaklık içinde şekillenmiştir. Bir yandan yeryüzünün çocuğu, diğer yandan da ideaların dostu olan insan iki yurdundan da kaçamaz (Baudart, 2011: 59). İnsan ruhu şu kısımlardan oluşur: Akıl, irade ve arzu. Akıl düşünür; irade kontrol eder; arzu ise bedensel istekleri meydana getirir (Akdemir, 2010: 78). İnsan ruhunun bu üçlü yapıya sahip olması ondaki çatışmalara kaynaklık eder. Her ruhta iştahını hemen doyurmak isteyen arzu ve bunu ertelemek ya da engellemek isteyen akıl arasında sürekli bir mücadele vardır (Mattéi, 2008: 92-93). İnsandaki içsel mücadelenin farkında olan Platon, irade zayıflığını veya ahlaki çatışmayı ret etmenin, sağduyuya ve gündelik hayatın gerçekliğine uymadığını düşünerek, bunu insana ilişkin bir veri olarak alır. Platon için içsel çatışma veya nefis mücadelesi insan varoluşuna ilişkin temel bir olgu ve insan kişiliğini açıklayacak önemli bir fenomendir (Cevizci, 2017: 264).

Platon, insandaki kötülüğü ruhun üç kısmından biri olan iştaha ve onun ruhun diğer kısımları ile olan ilişkileriyle açıklar. Ona göre iştaha, oldukça aşağı bir şeydir, insandaki en aşağı parçadır. İştaha, bedensel ihtiyaçların karşılanması ile ilgilidir ve bu bakımdan derinlere kök salmış dürtülerin tatmini yönündeki arzuların ibarettir. Ruhun iştaha kısmı,

insanı adeta bir hayvan gibi temel ihtiyaçları karşılamaya yönelen, onu bu amaçla yönlendiren dürtülerden oluşur. İnsan iştaha nedeniyle bir şeyler istese de bu durum istenilen her şeyin iyi olduğu anlamına gelmez. Hatta bu arzu, arzulayan kimse için zararlı bile olabilir. Platon'a göre bu durum, iştahanın kaynaklık ettiği arzuların çok büyük bir kısmının iyiden bağımsız olduğunu göstermektedir (Cevizci, 2017: 266).

Platon'un bu görüşlerinden, kötülüğün kaynağının iştahanın arzularının dizginlenmemesi olduğu sonucu çıkmaktadır. Üç kısımlı ruhun iştaha kısmı iyi olmayan şeyleri de arzulayabilmektedir. Akıl, ruhun bu kısmı üzerinde denetim sağlayamayıp, iştaha ruhun diğer kısımlarına hükmettiğinde kötülük ortaya çıkmaktadır. Akıl ile iştaha arasındaki mücadelede akıl yenilgiye uğradığında iyi yerine kötü eylem, erdem yerineyse kötücülük galip gelmektedir (Hare, 2002: 80).

İnsanın kötülük yapmasının temel nedeni, iştahanın ölçsüz ve kural-sız arzularını dizginleyememesiyken, kişinin erdem kazanması da yine ruhun bir parçasıyla, akıl ile mümkün olabilmektedir. Ruhun en üstün parçası olan akıl, alternatifler arasında daha iyi ya da daha kötü olanı ruhun bütününe iyiliğini gözeterek şekilde hesaplayarak insanın doğru davranışta bulunmasını sağlar. Kişi, ancak ruhunun bu en üstün ve değerli parçası olan akli ile erdem kazanabilir.

Bu açıdan bakıldığında Platon açısından kavrayış ve erdemin birbirinden ayıramaz olduğu çünkü ruhun yetkinliğinin, onun işlevlerinin ve yetilerinin yeterli bir şekilde gerçekleştirilmesine bağlı olduğu söylenebilir. Bu ise yalnızca iyiye ilişkin rasyonel kavrayışın, ruhun irrasyonel kısımlarının eylemlerini belirlediği bir yaşamla mümkündür (Taylor, 2020: 77). Böyle bir yaşam sürebilenlerse yalnızca bilgelik sahibi filozoflardır. İnsanların çoğu filozof olabilecek durumda değildir.

Kişinin filozof olabilmesi için hem doğuştan bazı yeteneklere, eğilim ve becerilere sahip olması, hem cesur ve ölçülü olması, hem toplum tarafından iyi sayılan bazı değerleri taşıması hem de varlığın tam bilgisine ulaşabilmek için bütün bu değerlerin birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olması gerekir. Bu insanların oranı hakkında yorum yapan Platon, tam bir filozof olmak için aranan bütün değerleri bir araya toplayan yaratılışların, insanlar arasında binde bir olduğunu, bunların çok küçük bir azınlık olduğu ileri sürer (Özcan, 2006: 82). Ancak filozof olmak için gerekli niteliklere

sahip olarak doğmak, tek başına filozof olmayı sağlamamaktadır. Filozof olmak için ayrıca uzun ve kapsamlı bir eğitim de gereklidir. Aksi takdirde üstün niteliklerle dünyaya gelen insanlar, filozof olmak bir yana toplum için son derece tehlikeli kimseler haline de gelebilirler.

Görüldüğü üzere Platon'a göre insanların büyük kısmı, bütün erdemlerin kendisinde birleştiği gerçek bilgiye dayanan ana erdemi, yani felsefi erdemi hiçbir zaman elde edemez. Platon, yığının hiçbir zaman filozof olamayacağını açıkça belirtir. Ona göre insanların büyük kısmında para kazanmayı, mal mülk edinmeyi, maddi hazları amaçlayan ruhun aşağı itkileri hâkimdir. Bir toplumda yalnızca bir avuç insan felsefi bir hayat yaşama ihtiyacındadır (Gökberk, 2004: 60). Dolayısıyla toplumun çok büyük bir kısmında iştaha egemendir ve gerçekten erdemli olanlar son derece küçük bir azınlıktan ibarettir. Bu nedenle toplumun çoğunluğunun kendi başına kötülükten uzaklaşıp erdemli bir yaşayışa kavuşması mümkün değildir. Onların bunun için filozofların rehberliğine ve akıl kaynaklı yasalara ihtiyacı vardır. Erdeme kendi başına ulaşamayacak olan çoğunluk, yasalara itaat ederek erdemli bir hayat sürebilir. Platon'a göre yasalar, bunu haz veya acı vererek, onurlandırarak ya da onursuz kılarak, para cezası ile ya da ödül vererek yapabilirler (Platon, 2007: 862d). Platon, toplumun çoğunluğunun suç sayılan kötülüklerden, yasalar ile kendilerine verilecek ceza veya mükâfat nedeniyle uzak duracakları kanaatindedir. Yani ona göre sıradan insanların eylemlerini acı korkusu ve haz umudu belirlemektedir.

Gyges'in yüzüğünü takan doğru insanın, elde ettiği görünmezlik ile kötülükler yapıp eğrilik yoluna sapmasını, öncelikli olarak sıradan insanın gerçek anlamda erdemli olmayışı ile açıklamak mümkündür. Platon'a göre insanların çoğu zaten bilgelik ve adalet erdemine sahip olabilecek durumda değildir. Bunlar ancak yasalara uyarak erdemli olabilirler ki görünmezlik imkânı gibi bir yolla yasalardan kurtuldukları an erdemsizliğe yönelecektirler. Görünmeyen insan, yakalanıp cezalandırılmaz. Görünmezlik yalnızca yasalardan kurtulmaya değil, aynı zamandan başkalarının bakışından sakınmaya da imkân tanır. Başkalarının bakışına yakalanmamak, kötülük etmenin önünde bir engel olan utancı da bertaraf edebilmektedir.

Bu açıdan Gyges'in yüzüğü efsanesi, değerler çatışması konusuna da bir örnek teşkil etmektedir. Bu hikâye, insanlar için iki önemli değer olan

kendine saygı ile maddi çıkar arasındaki çatışmayı gün yüzüne çıkarır (Rescher, 2019: 60). Öz saygı, kişinin kendisine duyduğu saygıdır ve kişi utanç duyduğunda bu saygı zedelenmektedir. Kişinin kendisine duyduğu saygının devamı ve kendinden memnuniyeti açısından utanç verici durumlardan kaçınması gerekir ki bu kaçınma edimi sosyal kontrole hizmet eder. Joel S. Migdal, sosyal kontrolü kişilerin aksi halde davranacaklarından farklı davranmalarını sağlama olarak tanımlar. S. Shott ise sosyal kontrolün büyük ölçüde öz kontrol olduğunu söyler (Akt. Önderman, 2020: 41).

M. Jacoby'ye göre utanç "kişinin başkalarının gözünde" ne kadar saygıya layık olduğuyula ve onların kişinin kendisine verdiği değer üzerindeki etkileriyle ilgilidir. Utancın kaynağı kişinin varlığının ve benliğinin yalnızca başkalarınca değeri değil, fakat kişinin kendisi tarafından da değersiz görülmesidir (Akt. Önderman, 2020: 118). Anlaşıldığı üzere öz kontrolün yapılabilmesi için bireyin öncelikle kendi eylemlerini başkalarının gözünden değerlendirebilecek bir öz bilinçliliğe sahip olması gerekir. Sonrasında ise içinde yaşadığı toplumun normlarını içselleştirmelidir. Kişi, kendi değerini bu normları esas alarak değerlendirir. Öz saygısının veya utancının nedeni, varlığının ve benliğinin bu normlara ne kadar uygun olduğuna ilişkin verdiği yargıdır. Şayet kişi, kendisini içselleştirdiği bu normlara uygun bulursa öz saygısı devam edecek, aksi takdirde ise utanç duyacaktır. Kişinin kendisini bir başkasının gözünden değerlendirmesi için bir başkası fiilen değilse bile en azından hayalî olarak mevcut olmalıdır. Bernard Williams'ın ifadesiyle utanç ve motivasyonları, her zaman bir şekilde bir başkasının bakışı düşüncesini içerir ve onun yerine getirdiği işlevlerin çoğu için hayalî bir diğerinin bakışının yapacakları da önemlidir (Williams, 1993: 82). Ancak kişinin kendisini, eylemlerini ve içinde bulunduğu durumu değerlendirmesi için başkasının fiziki varlığı çoğu durumda daha etkili bir unsurdur. Sartre, bu nedenle utancı, "ilksel yapısı içinde birisinin karşısındaki utanç" olarak görür ve bunu şu şekilde açıklar:

Uygunsuz ya da bayağı bir hareket yapmışımdır: bu hareket bana yapışır, onu ne yargılar ne de kınarım, sadece yaşarım, onu kendi-içinin kipinde gerçekleştiririm. Ama işte birdenbire başımı kaldırıyorum: orada birisi vardı ve beni gördü. Hareketimin bayağılığını aniden kafamda gerçekleştirir ve utanırım... Oysa başkası, benim ta kendimle aramdaki kaçınılmaz dolayımıdır: başkası-

na *görüldüğüm balimle* kendimden utanç duyarım. Ve bizatihi başkasının ortaya çıkmasıyla kendim hakkında tıpkı bir nesne hakkındaymışçasına bir yargıda bulunacak durumda olurum, çünkü başkasına tıpkı bir nesne gibi görünürüm. (Sartre, 2009: 307-308)

Konuyu Gyges'in yüzüğünü takarak eğrilik yoluna sapan doğru kişi açısından yorumlayacak olursak bu kişinin, yüzük sayesinde yalnızca kanunlardan değil aynı zamanda eyleminden ötürü utanç yaşamasına neden olacak olan bakışlardan da kaçabildiğini söyleyebiliriz. İnsanlar, genellikle ya yasaların vereceği cezalardan korktukları ya da eylemlerini başkaları gördüğünde utanç duyup öz saygıları zedeleneceği için kötülükten uzak durmaktadırlar. Kanunların veya utancın etkili olabilmesi için de insanların görünür olmaları gerekir. Bu nedenle hiç kimse Gyges'in yüzüğü gibi bir yüzük takmamalıdır. Görüldüğü üzere Platon, kötülük ile gizliliği birbiriyle ilişkilendirmektedir. Platon'un da kabul ettiği bu ilişkiyi Georg Simmel "gizliliğin kötülüğe doğrudan bir bağımlılığı yoktur ama kötülüğün gizliliğe vardır" diye açıklar (Simmel, 2016: 25).

Bentham'ın Panaptikonu, Kötülük, Görünürlük ve Gözetim

Bilindiği üzere Platon, en yüksek iyiyi hazda değil, insanın gittikçe Tanrı'ya benzeyişinde bulur (Weber, 1998: 64). Sokrates gibi Platon da iyunin haz veren şeyle eşdeğer görülmesini yadsımaya çalışmıştır (Guthrie, 1999: 106). Platon için iyi hazdan farklı bir şey olduğu için insan, iyiye ulaşmak için hazzı reddedebilir veya acıya katlanabilir. İyiyi hazla özdeşleştiren Bentham ise, insanların "iki egemen efendi"nin, hazzın ve acının hükmü altına girecek şekilde çatılmış olduğu, haz peşinde koştuktan ve acıdan kaçmaktan başka çaresi olmadığı iddiasındadır (MacIntyre, 2001b: 265). Ona göre insan için haz ve acının egemenliğine tabi olmak dışında bir yol yoktur. Bentham, *Yaşamın İlkeleri* adlı eserinde bu görüşlerini şu şekilde dile getirir:

Doğa, insanları *haz* ve *ıstırapın* etkisi altına yerleştirmiştir. Bütün düşüncelerimizi onlara borçluyuz; hayatımızın bütün belirleyenlerini ve bütün yargılarımızı onlara mal etmekteyiz. Kim bu bağımlılıktan kendini azat ettiğini iddia ederse, o ne dediğini bilmiyordur: en büyük hazları reddettiğinde ve en yakıcı ıstırapı kucakladığında dahi, ıstıraptan kaçınma ve hazzı arama onun biricik nesnelere. Bu karşı

konulamaz ve ebedi duygular, ahlakçının ve yasa koyucunun en büyük çalışma alanıdır. *Fayda prensibi* her şeyi bu iki devingene bağımlı kılar. (Bentham, 2017: 2)

Önce haz ile acının insan eylemleri üzerindeki egemenliğini vurgulayan Bentham, sonrasında faydacılığını ortaya koyar. Ona göre fayda, bir şeyin kötülükten koruma ya da iyilik sağlama eğilimi veya özelliğidir. Kötülük, acı, ıstırap ve ıstıraba neden olan şeyken; iyilik, haz veya haz sebebi olan şeydir. Bu açıdan bakıldığında ahlaki iyilik, fiziki iyilik doğurma eğilimi nedeniyle iyiyken; ahlaki kötülük de yalnızca fiziki kötülük doğurma eğilimi nedeniyle kötüdür. Bentham, fiziki ifadesi ile duyusal haz ve acılarla beraber ruhsal zevk ve acıları da kastettiğini özellikle belirtir (Bentham, 2017: 2-3). Acı ve hazları ruhsal ve bedensel kaynaklı olmalarına göre bir ayrıma tabi tutmayan Bentham için alternatifler arasında bir tercihte bulunulurken başvurulacak tek kriter hazzın niceliği olacaktır (MacIntyre, 2001b: 265).

Bentham, hazlar ve acılar hesaplanırken bunların kapsamının da yani eylemden etkilenen insanların duyacağı haz ve acının da hesaba dahil edilmesi gerektiğini söyleyerek hazcılığa toplumsal bir boyut katar. Bentham, faydacılığın toplumsal boyutunu, “Bütün tarafların menfaatlerini sadakatle ölçerim; önyargının erdemsiz olarak damgaladığı adamlar, erdemli olarak övdüğü bu sırada benim önümde eşittirler.” sözüyle dile getirir (Bentham, 2017: 69). Ancak her bir birey aslında kendi hazzı ya da acısına ilişkin beklentilerle eylemde bulunuyorsa, kişinin kendi dışındaki insanların iyiliğini gözetmediği diğergamlık nasıl mümkün olacaktır? Bentham'ın faydacılığı bu güçlüğü aşma noktasında yeterince tatmin edici bulunmamaktadır. Bentham'ın isteği, bir kişinin kendi özel hazzının peşinde koşması ile en büyük sayıda insanın azami mutluluğu peşinde koşmasının birbiriyle uyduğu bir toplumdur. Bu istek toplumun o an itibarıyla böyle örgütlenmediği kabulüne dayanmaktadır. Bentham, bireyin mutluluğu ile en çok sayıda insanın en büyük mutluluğunu özdeşleştirirken, toplumsal hayat için gerekli kurallara itaat etmenin tek motivini, itaatte bulunacak hazda ya da itaatsizlikten doğacak acıda bulur (MacIntyre, 2001b: 265). Bu bakımdan Bentham'ın, toplumun mutluluğunu gözetme konusunda sıradan insanı bireysel haz ve acısı üzerinden zorladığı söylenebilir. Bu insan gönüllü olarak faydacı olamasa da bireysel haz ve

acısını dikkate alarak toplumun mutluluğuna katkı sağlamak zorunda kalacaktır. Bentham, yalnızca aydınlanmış, eğitilmiş bir aklın acıdan kaçınan, hazzı elde etmeyi amaçlayan bir psikolojinin dikte ettiği şekilde kendi mutluluğunun peşinde koşma ile en çok sayıda insanın en büyük mutluluğu peşinde koşmanın gerçekte iç içe geçtiğini fark edebileceği iddiasındadır. Bu nedenle sosyal reformculara ihtiyaç vardır. Sosyal reformcunun amacı, aydınlanmamış bir mutluluk arayışının bile mümkün en yüksek sayıda insanın olanaklı en büyük mutluluğa erişecek şekilde toplumsal düzeni yeniden inşa etmektir (MacIntyre, 2001a: 104).

Bentham'ın, Platon'dan oldukça farklı bir filozof olmasına rağmen bazı konularda onunla benzer görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Hatırlanacağı üzere Platon, insanların çoğunun mutluluk için gerekli erdemlere sahip olamadıkları, bu nedenle mutlu olmaları için bilgelik sahibi yöneticilere muhtaç oldukları iddiasındadır. Bilgelige ve diğer erdemlere sahip filozoflar, yönetici oldukları takdirde akıl kaynaklı yasalar çıkaracak ve toplumu haz veya acı vaat eden bu yasalar ile erdemli bir yaşayışa ve mutluluğa ulaştıracaktır. Platon'dan farklı olarak haz ile iyiyi birbiriyle özdeşleştiren Bentham da toplumun mutluluğu için aydınlanmış ve akıllanmış sosyal reformcuların toplumu yasalar yoluyla düzenlemesi gerektiğini söyler. Onun için de toplumu mutluluğa kavuşturacak kişiler aydınlanmış ve eğitim görmüş küçük bir azınlıktır. Ayrıca Platon gibi Bentham da yasaları toplumun mutluluğu için birer araç olarak görür. Bu nedenle yasa koyucunun konusunun, kamunun mutluluğu, yasamanın muhakeme ilkesinin de genel fayda olması gerektiğini açıkça belirtir (Bentham, 2017: 1). Yine her ikisi için de yasalar, bireye haz veya acı vaat ederek o kişinin toplumun bütününe iyiliğine hizmet etmesini, en azından topluma zarar vermemesini sağlayacaktır.

Kuşkusuz yasalar söz konusu olduğunda en fazla öne çıkan kavramlar suç ve ceza olmaktadır. Bentham suç konusunu bütün yaşamaya egemen olan büyük konu olarak nitelendirir ve suç ile ilgili konuları haz ve acı kavramları ile açıklar. Ona göre bazı eylemlerin kötü veya suç olmasının nedeni şu ya da bu kişi için acı doğurmuş olmalarıdır; suçun gerekçesi, faili onu işlemeye iten şeyse, hazzın çekiciliğidir (Bentham, 2017: 33). Bentham'a göre yasama, insanların davranışları üzerinde yalnızca cezalar aracılığıyla doğrudan etkili olur. Ancak cezalar kötülük ihtiva ederler ve

cezanın haklı çıkarılabilmesi, yalnızca bu kötülük daha büyük bir iyilik toplamından kaynaklandığında mümkündür (Bentham, 2017: 76). Toplumun mutluluğunu sağlayabilmek için insanların yasalara uyması gerekir. Ancak herkesin kendi iyilikleri için konmuş olsa bile bu yasalara sırf yasa oldukları için itaat etmeyecekleri açıktır. Yasalara uymayanlar olacaktır ve bunların tespit edilmesi gerekmektedir. Bu da insanların gözetlenmesi ile mümkündür.

Panaptikon sözcüğü, Yunanca *pan* ve *optikon* sözcüklerinden türetilmiştir ve “her yeri gören yer” anlamına gelmektedir (Bauman&Lyon, 2016: 22). Bentham, *Panaptikon* adlı eserinde bir hapisane modeli olarak panaptikonu ortaya koyar. Panaptikon öncelikle bir hapisane olsa da bu modelin çok daha geniş kapsamlı olduğunu daha eserin başlangıcında şu ifade ile belirtir:

GÖZETİM ALTINDA TUTULACAK HER TÜR İNSANIN BULUNDUĞU HER TÜRLÜ KURUMA VE ÖZELLİKLE DE CEZAEVLERİNE, HAPİSHANELERE, TİCARETHANELERE, İSLAHEVLERİNE, YOKSULLAR EVİNE, KARANTİNA İSTASYONLARINA, FABRİKALARA, HASTANELERE, AKIL HASTANELERİNE VE OKULLARA UYGULANABİLEN YENİ BİR YAPI İLKESİ TASARIMI (Bentham, 2016: 9)

Görüldüğü üzere Bentham, bu modeli öncelikle bir hapisane modeli olarak sunmuşsa da kapsamı bundan çok daha geniştir. Öyle ki o, neredeyse insanların toplu olarak bulunduğu her yerde yapıların gözetime uygun bir şekilde olması gerektiğini söylemektedir. Mattelart'ın ifadesi ile “bu mekânsal organizasyon şekli toplum için kapsamlı bir projeyi, bir tür ütopyayı” desteklemektedir (Mattelart, 2012: 13-14). Bentham'ın panaptikon için tasarladığı dizayn, içeridekilerin kendilerini gözetleyenleri görmelerini engellemek, mahkumları ışıklarla aydınlatmak ve onların her hareketinin anında gözlenmesini sağlayacak şekilde yarım çember halinde sınıflandırılmış hücreler yapmak için hazırlanmıştır (Lyon, 2006: 231-232). Foucault, Bentham'ın panaptikonunu kısaca şu şekilde tasvir eder:

Çevrede, halka şeklinde bir bina; ortada bir kule; kulede açılmış olan geniş pencereler halkanın iç cephesine bakmaktadır. Bu hücrenin iki penceresi vardır: Biri içeriye doğru açıktır, kulenin pencerelerine denk düşer; diğeri dışarıya bakarak, ışığın bir baştan bir başa hücreyi katetmesini sağlar. Bu du-

rumda merkezi kuleye bir gözlemci yerleştirmek ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi ya da bir öğrenci kapatmak yeterlidir. Önden ışıklandırma sayesinde, karanlıkta kalan kuleden çevre hücrelerdeki esirlerin küçük silüetleri görülebilir. Kısacası, kural tersine çevrilir; hücrenin apaydınlık hali ve bir gözcünün bakışı, karanlıktan daha iyi yakalar, ki karanlık eninde sonunda koruyucudur. (Foucault, 2003: 86)

Panaptikon modelinin devrimci etkisi, gözetim altındakileri sürekli görülebilir kılmasıdır. Gözlenenler, görünürlük ilkesi gereği daima göz önünde olacak ve gözlendikleri merkez kulesinin silüetini sürekli karşılarında bulacaklardır (Dolgun, 2015: 35). Bentham bu devrimci etkiyi, etkili *görünmeden gözetleme* mekanizması ile gözetleyicinin konumunun merkeziliğini birleştirerek sağlar (Bentham, 2016: 23). Gözcünün bakışı, hücrelerin her köşesine ulaşırken o, hücredekiler için görünmez kalır. Kuruzca bir teknikle mahkûmlar üzerinde sürekli gözetlendikleri yanılması yaratılır (Han, 2017: 68). Bentham'ın panaptikonu için gözetlemeyi yapan bakış sistemin en önemli unsurudur. Bu sistemde silaha, fiziksel şiddete, maddi kısıtlamalara gerek yoktur; yalnızca bakış yeterlidir. Gözetleyen bakışın ağırlığını üstünde hisseden insanlar, bakışı öyle içselleştirirler ki sonunda kendilerini gözetlemeye başlayacaktırlar. Bu şekilde herkes bu gözetlemeyi kendi üzerinde ve kendisine karşı işletecektir (Foucault, 2003: 95).

Bentham, gözetleyicinin bakışı altında bulunan insanların ıslah olacağı iddiasındadır. O, bu gözetim sistemi ile hiçbir destekleyici dinî unsur olmaksızın erdemini üretilebileceğini düşünür (Lyon, 2013: 89). Gözetim altındaki insanların davranışlarındaki en ufak bir sapma bile dikkate alınacak, bu sayede en eğitimsiz kişiler bile kendilerine çeki düzen verecektir (Bentham, 2016: 24). Zaten gözetim altındaki insanların buna karşı yapabileceği pek bir şey de bulunmamaktadır. Bentham, hücrelerden birine kapatılmış en azgın suçlunun bile bedeninin her hareketi ve hatta yüzünün her kası her an gözetlenebildiği için hiçbir kandırmacaya başvuramayacağını düşünür (Bentham, 2016: 29). Panaptikon içinde komplo, kaçış girişimi, yeni suç işleme tasarıları, karşılıklı kötü etkileşim tehlikesi olmayacaktır (Foucault, 2019: 296).

Bentham, ceza sistemi için tasarladığı hapishane modeli ile devrimsel bir etki yaratmışsa da bu, onun insanları kötülükten uzaklaştırmanın tek

yolunun yasalar ya da cezaevi korkusu olduğunu düşündüğü anlamına gelmez. Kuşkusuz o, insan eylemlerini belirleyen yegâne unsurun haz arzusu ve acıdan kaçınma isteği olduğu iddiasındadır. Kişinin fiziksel olarak acı çekmesi ya da haz duyması kadar ruhsal olarak haz duyması veya acı çekmesi de mümkündür. Bu minvalde Bentham, iyi bir ünün haz verdiğini ve kötü bir ünün de acı verdiğini kabul eder. İyi bir ünün verdiği hazzı, genellikle ilişki içinde olabileceğimiz ya da menfaatimizin bulunabileceği kişilerin ve etrafımızı saran dünyanın bize kıymet verdiğine dair bir inanç eşlik eder (Bentham, 2017: 28). Kötü bir ünün verdiği acıyı kendimizi kuşatan dünyanın küçümsemesine veya kötü yürekliliğine konu olduğumuza inandığımızda ya da bunun gerçekleşeceği tehdidiyle karşılaştığımızda hissederiz. Bentham bu hissi, onursuzluk ve halk tarafından cezalandırılma acısı olarak da adlandırır (Bentham, 2017: 32). Görüldüğü üzere Bentham, onur ve utanç duygusunu da sosyal kontrol mekanizması olarak kabul etmektedir.

Bentham, insanların toplumu gözeten eylemlerde bulunması açısından hukuk ve toplum dışında dinî inancın ve kişinin iyilikseverliğinin de etkili olduğu kanaatindedir. Kişi, Tanrı'nın ihsanını kazandığında ve bunun sonucunda bu dünyada veya öteki dünyada ondan özel bir inayet bekleyebileceğine inandığında mütedeyyinlik hazzı duyar. Tanrı'ya karşı hata yapma, bu dünyada veya öbür dünyada Tanrı tarafından cezalandırılacağı korkusu ise mütedeyyinlik acısına yol açar (Bentham, 2017: 28-32). Anlaşıldığı üzere Bentham'a göre yol açtığı haz ve acı nedeniyle dinî inanış da insan eylemleri üzerinde etkili olmaktadır. Dinî inanç dışında kişinin iyilikseverliği de onun başkalarının iyiliğini gözetmesine neden olabilmektedir. İnsan sevdiği kişilerin iyiliğine dikkat ederek de haz duyabilir ki bu kişilerin sayısı sınırlı olabileceği gibi bütün insanları kapsayacak ölçüde geniş de olabilir (Bentham, 2017: 28). İyi yüreklilik acısı da iyiliğe hizmet edebilmektedir. İnsan, insanların veya hayvanların elemelerinden acı duyabilir (Bentham, 2017: 32). Bu acıdan kaçınmak için diğer insanların ya da hayvanların elemelerini ortadan kaldırmaya çalışacaktır ki bu da Bentham için toplumsal hazzın diğer bir deyişle iyiliğin artışı anlamına gelir.

Sonuç

Platon ve Bentham insan eylemlerinin görünürlük kazanmasının on-

lar üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunun farkına varmış ve ahlakla beraber yasa konusunu da ele almış iki farklı isimdir. Başka çağlarda ve başka coğrafyalarda yaşamış bu iki düşünür, insanların ve toplumların nasıl mutlu olacağı sorusuna yanıt aramışlardır. Her ikisi için de kötülüğün olmadığı ya da kötülüğün en az işlendiği toplumlar mutlu olabilecektir. İnsanların büyük kısmının iştahanın egemenliği altında hazza yönelerek ve acıdan kaçınarak hayatını sürdürdüğünü ileri süren Platon'a göre cezalar, beraberlerinde getirdikleri acı ile sıradan insanın kötülük yapması yolundaki en büyük engeli teşkil ederler. Görünmezlik, bu kişinin kanundan kaçmasını sağlayarak onun yaptığı kötülükler sonrası ceza almasını engeller.

Kuşkusuz Bernard Williams'ın utanç toplumu olarak nitelendirdiği Antik Yunan için insanları kötülükten uzaklaştıracak tek yol kanun değildir. Kişilerin yaptıkları eylemler yüzünden itibarlarını kaybederek öz saygılarının zedeleneceğini bilmeleri de onları kötülük yapmaktan alıkoyacaktır. Bu açıdan utanç önemli bir sosyal kontrol aracıdır. Değer verdiği insanların gözünden düşme endişesi, insanların büyük kısmını eylemlerini bu insanların gözünden değerlendirmeye sevk etmektedir. Bu da onların başkalarının gözü önünde kötülük etmesini büyük ölçüde engellemektedir.

Bentham, kötülüğü kendi mutluluğu ile en çok sayıda insanın en büyük mutluluğunun özdeş olduğunu idrak edememekle açıklar ki bunun da nedeni aydınlanmamış, eğitilmemiş akıldır. Kendi mutluluğunun toplumun mutluluğu ile bir olduğunu fark edemeyen kişiler, kendi hazları uğruna başkalarına acı verebilmektedirler. İnsan eylemlerinin kaynağı haz arzusu ve acıdan kaçınma isteği olduğu için kötülük yapabilecek insanların cezanın yaratacağı acı ile caydırılması gerektiğini düşünür. Kuşkusuz kötülüğü önlemenin tek yolu yasaların getirdiği cezalar değildir. Bentham utanç ve onur duygusunun sosyal bir kontrol aracı olduğunun farkındadır. Onurun verdiği haz ile kötü ünün neden olacağı utancın yaratacağı acının insan eylemleri üzerinde etkili olacağını bilir. Ancak kimsenin kimseyi tanımadığı büyük kentlerde yaşayan modern insan için başkalarının kendisi hakkındaki görüşlerinin pek bir önemi kalmamaktadır. Bu nedenle utanç ve onur duyguları eylemler üzerindeki gücünü giderek kaybetmektedir. Bentham, dinî inancın da yol açtığı haz veya acı ile kötülüğü engel-

lemede etkili olabileceği görüşündedir. Bentham'ın panaptikonu Hristiyanlığın her şeyi gören Tanrısına seküler bir alternatiftir.

Gyges'in yüzüğü ile görünmezlik kazanan insanların neler yapacağını sorgulayan Platon'un aksine Bentham, panaptikon içinde her hali görünürlük kazanan insanın nasıl davranacağı sorusuna yanıt arar. Platon, görünmezlik kazanan sıradan insanın kötülük yapacağını söylerken, Bentham görünürlükten kaçamayan, sürekli gözetim altında olduğunu düşünen insanın kötülük işleyemeyeceğini söyler. Görüldüğü üzere her iki düşünür için de gizlilik, görünür olmamak, bakıştan uzak olmak kötülük yapmak için bir fırsat yaratmaktadır. İnsanların görünmezliği kötülüğe ortam yaratırken, görünürlük altında insanlar kötülük işlemekten uzak duracaklardır. Ancak burada sözü edilen insanın Platon için temel erdemlere sahip olmayan sıradan insan, Bentham içinse eğitilmemiş ve aydınlanmamış insan olduğu göz ardı edilmemelidir.

Hem Platon'un anlattığı Gyges'in yüzüğü efsanesi hem de Bentham'ın *Panaptikon* adlı eseri, bizlere görünürlük, gözetim ve başkasının bakışı altında insan eylemlerinin değiştiğini anlatmaktadır. Ancak bunun mümkün olabilmesi için bakışın sahibinin ya görülen nezdinde saygıdeğer biri olması ya da ceza ve mükâfat verebilecek güçte olması gerekir. Her iki düşünür de görünürlüğün olmayışını kötülük ve suçla ilişkilendirmiştir. Platon ve Bentham için erdem sahibi olmayan ya da eğitim ve aydınlanmadan mahrum geniş kitlelerin kötülüğe kapılmaları son derece doğaldır. Bu açıdan bakıldığında her iki filozun sıradan insana, yani insanların büyük çoğunluğuna duydukları güvensizlik göze çarpmaktadır. Platon'a göre Gyges'in yüzüğüne sahip olan doğru insan bile yoldan çıkabilir. O halde hiç kimse görünmezlik zırhına bürünmemelidir. Bentham içinse panaptikon modeli yalnızca suçlulara değil, öğrenci, hasta, işçi vb. toplumsal örgütlenme içinde yer alan herkese karşı uygulanmalıdır. Platon ve Bentham'ın görünürlük ve gözetim ile ilgili ortaya koyduğu görüşler, bu meselenin büyük ölçüde insan doğası, onun kötülük yapma eğilimi ve ona ne kadar güvenileceği ile yakından ilgilidir. Bu çerçevede her iki filozof için de insanların büyük çoğunluğunun çeşitli nedenlerle kötülüğe eğilimli olduğu, kendilerine güvenilemeyeceği ve bu nedenle görünür olmaları gerektiği söylenebilir.

Kaynaklar

- Akdemir, A. (2010). *İnsan Felsefesi: Epiketos ve Marcus Aurelius Örneği*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Baudart, A. (2011). Platon. (Çev. İ. Yerguz). *Felsefe Tarihi I: Kurucu Düşünceler*. (Ed. J. Russ). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2016). *Akışkan Gözetim*. (Çev. E. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bentham, J. (2016). Panaptikon ya da Gözetimevi. (Çev. Z. Özarslan). *Panaptikon: Gözün İktidarı*. (Ed. B. Çoban & Z. Özarslan). İstanbul: Su Yayınevi.
- Bentham, J. (2017). *Yaşamın İlkeleri*. (Çev. B. Asal). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Cevzici, A. (2017). *İlkçağ Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf Hapishane yabut Gözetim Toplum*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Gökberk, M. (2004). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Guthrie, W. K. C. (1999). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. (Çev. A. Cevzici). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Han, B. C. (2017). *Şeffaflık Toplum*. (Çev. H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hare, R. M. (2002). *Düşüncenin Ustaları: Platon*. (Çev. I. Şimşek & B. Yılmaz). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen Toplum*. (Çev. G. Soykan). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*. (Çev. A. Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001a). *Erdem Peşinde*. (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001b). *Ethik'in Kısa Tarihi*. (Çev. H. Hünler & S. Z. Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Mattéi, J. F. (2008). *Platon*. (Çev. İ. Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi.

- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi*, (Çev. O. Gayretli & S. E. Karacan). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Önderman, M. (2020). *Utunç: Sosyo-Kültürel Bir Fenomen*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Özcan, M. (2006). *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Platon (2005). *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cingöz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon (2007). *Yasalar*. (Çev. C. Şentuna & S. Babür). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rescher, N. (2019). *101 Anekdotla Felsefe Tarihinde Yolculuk*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Sartre, J. P. (2010). *Varlık ve Hiçlik*. (Çev. T. Ilgaz & G. Ç. Eksen). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Simmel, G. (2016). *Gizliliğin ve Gizli Toplumlarm Sosyolojisi*, (Çev. İ. Dündar). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Taylor, A. E. (2020). *Platon: Bilgi, Rub ve Devlet*. (Çev. C. İ. Özkan). Ankara: Fol Kitap.
- Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi*. (Çev. H. V. Eralp). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Williams, B. (1993). *Shame and Necessity*. Berkeley: University of California Press.

Öz: Platon, insanların çoğunun, ruhun en aşağı kısmı olan iştahın hâkimiyeti altında olduğunu söyleyerek insanlara karşı güvensizliğini ortaya koyar. Modern felsefenin dikkat çekici isimlerinden biri olan Jeremy Bentham ise birçok konuda Platon'dan farklı bir konumda yer alır. Örneğin, mutlak değerleri tanımaz. Bu farklılıklara rağmen Platon için olduğu gibi Bentham için de toplumsal mutluluğun nasıl sağlanacağı önemli bir sorundur. Her iki düşünür için de toplumun mutluluğu için kötülüğün engellenmesi gerekir. Platon, Gyges'in yüzüğü efsanesi ile görünmezliğin nasıl kötülüğe yol açtığını anlatırken, Bentham da Panaptikon adlı eserinde sürekli görünülüğün kötülüğü ortadan kaldıracaklarını ileri sürer. Bu çalışmada Platon ve Bentham'ın insanlara nasıl baktıkları, kötülüğü nasıl açıkladıkları ve kötülük ile görünülük arasında nasıl bir ilişki kurdukları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Platon, Jeremy Bentham, Gyges'in yuzüğü, panaptikon, kö-tülük, görünürlük.

